

## SURXON VOHASI AHOLISINING DEMOGRAFIK JARAYONLARI O'RGANILISHI TARIXSHUNOSLIGI

**Ermuratov Ergash Chorshanbi o'g'li**

*Termiz davlat universiteti Jahon tarixi kafedrası mustaqil tadqiqotchisi*

*ergashermuratov94@gmail.com*

UDK: 94(575.1)

<https://orcid.org/0009-0003-0676-0027>

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada XX asrning 20-40-yillarda Surxon vohasi aholisining demografik jarayonlar va uning o'ziga xos jihatlari ilmiy tahlil etilgan. Arxiv ma'lumotlari, statistik hamda arxiv ma'lumotlar asosida aholi soni, milliy tarkibi va boshqa demografik holatlaridagi muammolarning o'ziga xos jihatlari yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** Sovetlar, Surxondaryo, Termiz, kollektivlashtirish, aholi demografik jarayonlari, yer-suv islohoti.

**Abstract:** In this article, the demographic processes of the inhabitants of the Surkhan oasis in the 20s-40s of the 20th century and its specific aspects are scientifically analyzed. On the basis of archival data, statistical and archival data, specific aspects of population, national composition and other demographic issues are highlighted.

**Key words:** Soviets, Surkhandarya, Termiz, collectivization, population demographic processes, land and water reform.

**Аннотация:** В данной статье научно анализируются демографические процессы жителей Сурханского оазиса в 20-40-е годы XX века и их специфические аспекты. На основе архивных, статистических и архивных данных освещаются особенности народонаселения, национальный состав и другие демографические вопросы.

**Ключевые слова:** Советы, Сурхандарьинская область, Термез, коллективизация, демографические процессы населения, земельно-водная реформа.

**KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).** Respublikada demografiya fanining asoschisi demograf

olim Murtazo Qoraxonovich Qoraxonov hisoblanadi. Olim mamlakatning XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab demografik tarixini tiklagan. Shu bilan birga, M. Qoraxonov O'zbekiston aholisining son va sifat xususiyatlarini, tug'ilish, o'lim, nikoh va ajralish kabi demografik jarayonlarini ilk bor kompleks o'rgangan hamda demografik prognozini amalga oshirilgan. O'zbekistonda demografiya fanining rivojlanishiga Is'hoq Rashidovich Mullajonov, Xojiakbar Salimovich Salimov, Ra'no Axatovna Ubaydullayeva, Ozod Bobomirzayevich Ota-Mirzaev, Erkin Agzamovich Axmedov, Lyudmila Petrovna Maksakova, Mamlakat Rahmonovna Bo'riyeva, Abduhakim Abduhamidovich Qayumov, Abdusami Soliyevich Soliyev, Ravza Bayanovna Murtazina, Zulxumor Nazarovna Tojiyevalar ham katta hissa qo'shgan[1;16].

**ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS).** Mavzuga oid ilmiy tadqiqot va adabiyotlar taxlili ularni turli davrlarga doir quyidagi guruhlariga ajratib kurib chiqishimizga imkom beradi:

1. Sovetlar hukmronligi davrida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va chop etilgan adabiyotlar.

2. O'zbekiston mustaqilligi yillaridagi ilmiy izlanishlar va nashr etilgan adabiyotlar.

**MUHOAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).** Voha aholisining XIX-XX asr boshlaridagi etnik tarkibi, aholining voha hududlari bo'ylab joylashuvi, an'anaviy mashg'ulotlari, hunarmandchilik turlari, qishloq xo'jaligi va savdo aloqalarida A.Najimov, I.M.Oranskiy, K.Shoniyoov, G.Borozna, B.X. Karmisheva, I.Xidoyatov singari olimlar bir qator tadqiqotlar olib

borishgan.

T.G.Tuxtametovning tadqiqotlari ham Buxoro-Rossiya munosabatlariga bag'ishlangan bo'lib, uning asarlarida voha tarixiga oid ma'lumotlar uchraydi. Muallif o'z tadqiqotlarida Buxoroda Rossiya imperatori siyosiy agentligining ta'sis etilishi, voha hududi (Termiz)ga rus savdogarlari va fuqarolarining ko'chirib keltirilishi, vohaga sanoatning kirib kelishi, Kogon-Termiz temir yo'lining qurilishi, Amudaryo flotiliyasining ochilishi, qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlar, paxta maydonlarining kengayishi, Buxoro yerlari ruslarga ijaraga berilishining salbiy va ijobiy jihatlarini tahlil etgan[3].

R. Xoliqovanning «Rossiya-Buxoro: tarix chorrahasida» nomli monografiyasida Rossiya imperiyasining Buxoroga nisbatan harbiy harakatlarining boshlanish sabablari va uning salbiy oqibatlari, Buxoro amirligining XIX

asr oxiri-XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy tuzumi va davlat boshqaruvi, iqtisodi ahvoli, jumladan, Boysun, Denov, Sherobod kabi shaharlarni (bekliklarning) ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotiga doir ma'lumotlar keltirilgan.

Rustam Shamsutdinov “Qatag'on qurbonlari” (1937-yil 10-avgust 5-noyabr) Ikkinchi kitobida[5] va “Qishloq fojiasi, jamoalashtirish, quloqlashtirish, surgun” nomli kitoblarida butun respublikamizda, shuningdek, Surxondaryo hududida ham olib borilgan Sobiq Ittifoqning qatag'on siyosati qurbonlari haqida ko'plab ma'lumotlarni topishimiz mumkin[5;11].

1924-yilda milliy hududiy chegaralanish o'tkazilgan vaqtda Surxondaryoda 62,3 foiz o'zbeklar, 32,3 foiz tojiklar, 0,5 foiz ruslar, qolgan xalqlar esa 4,9 foizini tashkil etgan.

**1-JADVAL. SURXONDARYO OKRUGI AHOLISI HAQIDA MA'LUMOT**

| t/r | Tuman                                                | Markazi                   | Qishloq kengashlari | Aholi yashaydigan punktlar | Mavjud uy xo'jaliklari soni |
|-----|------------------------------------------------------|---------------------------|---------------------|----------------------------|-----------------------------|
| 1   | Sariosiyo                                            | Sariosiyo                 | 22                  | 133                        | 6471                        |
| 2   | Boysun                                               | Boysun                    | 22                  | 132                        | 8367                        |
| 3   | Denov                                                | Denov                     | 33                  | 163                        | 10569                       |
| 4   | Sherobod                                             | Sherobod                  | 29                  | 103                        | 10109                       |
| 5   | Jarqo'rg'on                                          | Jarqo'rg'on (Qora-qursoq) | 14                  | 64                         | 7126                        |
| 6   | Pattakesar                                           | Termiz                    | 11                  | 31                         | 3158                        |
| 7   | Temiryo'ldan uzoqda joylashgan aholi yashash joylari |                           | —                   | 11                         | 139                         |

(Список населенных пунктов. Узбекской ССР 1928 года. Часть IX. Округ Сурхан-дарья.)

1926-yilda Toshkentda nashr etilgan “Вся Средняя Азия. Справочная книга на 1926 хоз. год” nomli kitobda O'rta Osiyoda joylashgan O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'iziston va Qozog'iston davlatlarining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, aholisining joylashuvi, millatlar, boshqaruv tashkilotlari haqida ma'lumotlardan foydalanildi[7].

1927-yilda Samarqandda nashr etilgan “Материалы Всесоюзной переписи население 1926 г. в Узбекской ССР. Вып.

И. Поселенные итогов” kitobida 1926-yilda Butun Ittifoqda o'tkazilgan aholini ro'yxatdan o'tkazish bo'yicha qilingan ishlar haqida to'liq ma'lumot beruvchi kitob hisoblanadi. Unda O'zbekiston SSRda mavjud viloyatlar, tumanlar aholisi soni, millati haqida ko'plab ma'lumotlar berilgan[8].

SSSR MIK va XKS ning 1930-yil 1-fevralidagi qaroriga asosan yerlarni ijaraga berish va yollanma mehnatdan foydalanish butunlay bekor qilindi. VKP(b) MK Siyosiy byurosining «Yalpi jamoalashtirish rayonlarida quloq xo'jaliklarini tugatish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida» gi qarori (1930-yil 30-yanvar) asosida 1930yil 17

fevralda O'zbekiston Kompartiyasi MK tomonidan «Kollektivlashtirish va quloq xo'jaliklarini tugatish to'g'risida» qaror qabul qilindi. Kollektivlashtirish butun O'zbekistonda bo'lgani singari vohada hech qanday tayyorgarliksiz, shoshma-shosharlik bilan o'tkazildi. Mahalliy partiya va sovet arboblarning o'ylamay qilgan ishi katta xatoliklarga sabab bo'ldi. Kolxozlar tashkil etilgan joylarda uy-joylar, mayda chorva mollari, parranda va hokazolarni tezlik bilan umumlashtirish nazarda tutilgandi. Sovet va partiya arboblarning zo'ravonligi odamlarning sabr-kosasini to'ldirib yubordi. Respublika bo'yicha ommaviy g'alayonlar boshlandi. Butun mamlakatda juda og'ir vaziyat yuzaga keldi[2].

Tadqiqotning asosiy manbalaridan biri arxiv hujjatlari bo'lib, ular O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi fondlaridagi hujjatlardan tashkil topgan. Buxorodagi siyosiy agentlik fondlarida Surxon vohasi tarixiga tegishli ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va savdo aloqalariga doir ko'plab ma'lumotlar mavjud bo'lib, ulardan ham mavzuga oid zarur ma'lumotlar olindi.

Ammo bu shaharlarda ham aholining ijtimoiy turmush darajasini yaxshilash uchun yetarli darajada shart-sharoitlar mavjud bo'lmagan. Janubiy vohalar bekliklari hududlarida ijtimoiy turmush darajasidagi og'ir sharoitlar, ko'proq qishloq hududlarida ancha og'ir darajada edi.

Ayniqsa, sovet hukumatining aniq bir maqsadga qaratilgan migratsiya siyosati, Stalin qatag'onlari natijasida qariyb yigirmadan ortiq millat vakillarining Markaziy Osiyo mintaqasiga, shu jumladan,

O'zbekistonga surgun qilinishi respublikada aholining milliy tarkibi hamda demografik holatiga o'z ta'sirini o'tkazdi. O'rganilgan davrdagi demografik jarayonlarga oid manbalar shuni ko'rsatadiki, sovet hukumati paxtaga bo'lgan ehtiyojining kundan-kunga oshib borayotganini hisobga olib, qo'shni viloyatlardan Surxon vohasiga aholini ko'plab ko'chirib keltira boshladi. 1918-yilga kelib, Termiz shahrida, og'ir iqtisodiy ahvol tufayli 1000-1500 nafar aholi qolgan edi[4]. 1929-1930 yillardagi ichki migratsiya natijasida Andijon okrugidan Surxondaryo okrugiga 1 460 xo'jalik ko'chirib kelindi. 1929-1935 yillarda Surxondaryo okrugiga 2 137 nafar xo'jalik ko'chirib keltirilib, shundan 1 377 nafari Denov rayon markaziga, 760 nafari Sariosiyo rayon markaziga joylashtirildi. Surxondaryo okrugida migratsiya jarayonlarining tezlashishida O'rta Osiyo temir yo'li muhim rol o'ynab, 1929-yil 25-martdagi telegrammada 100 nafar ko'chiriluvchi xo'jalikni Termiz shahridan Denovga yetkazish masalasi qayd etilgan edi[6].

**XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).** Xulosa o'rnida ta'kidlash kerakki, o'lkada o'tkazilgan yer-suv islohoti, kollektivlashtirish, yangi yerlarni o'zlashtirish uchun ko'chirilgan aholi xo'jaliklari dastlab ijtimoiy turmush darajasida ko'plab muammolarning mavjudligi ularning demografik holatlariga ta'sir etgan. Bunday holatlar oqibatida janubiy hududlardagi bekliklarda aholi ijtimoiy sharoitidagi o'ziga xos kamchiliklar natijasida demografik jarayonlardagi muammolarning ortib borishi holatlari kuzatilgan.

#### ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Abdurahmonov X. va boshq. Demografiya: O'quv qo'llanma T.: Noshir, 2011. 16-bet.
2. D. T. Yakubova "O'zbekistonda paxta yakkahokimligining o'rnatilishi va uning natijalari (1930-1990 yillarda Surxon vohasi misolida) Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Termiz-2021.
3. F. Ochildiyev "Surxon vohasi bekliklaridagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar" T: Abu matbuot konsalt. 2008.
- 4, Mirzayev J. Termiz tarixi. – T.: Sharq, 2001.
5. R. Shamsutdinov "Qatag'on qurbonlari", «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik

kompaniyasi bosh tahririyati T. – 2007.

6. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 76-fond, 1-ro'yxat, 754-ish, 157-varaq.

7. “Вся Средняя Азия. Справочная книга на 1926 хоз. год” Тошкент. 1926. 900 бет

8. “Материалы Всесоюзной переписи население 1926 г. в Узбекской ССР. Вып. I. Поселенные итого” Самарканд. 1927. 441 бет.

9. Список населенных пунктов. Узбекской ССР 1928 года. Часть IX. Округ Сурхандарья. г. Самарканд. Издание ЦСУ УзССР 1929г. 26 б.